

TOS: miskend in het mbo?

Onderzoek naar ervaringen van docenten Nederlands in het middelbaar beroepsonderwijs met taalontwikkelingsstoornissen bij studenten.

Inge Zomer (202457)

Academie voor Gezondheidsstudies

Opleiding Logopedie

Hanzehogeschool Groningen

16 januari 2021

1e Beoordelaar: E. de Wit

2e Beoordelaar: K. Colman

Begeleider: M. Bochane

Osiriscode: LODF21BT

Wordcount: 5977

Samenvatting

Inleiding

Vanwege passend onderwijs krijgen docenten Nederlands in het middelbaar beroepsonderwijs (mbo) steeds vaker te maken met studenten met taalontwikkelingsstoornissen (TOS). In het mbo is de term TOS vaak nog onbekend, waardoor studenten met TOS niet altijd worden opgemerkt, terwijl TOS het meest voorkomende probleem is in het onderwijs. Het is voor logopedisten relevant te weten hoe het mbo omgaat met TOS en waar obstakels te verwachten zijn, omdat logopedisten studenten met TOS niet in directe behandeling hebben. In dit onderzoek is in kaart gebracht hoeveel docenten Nederlands in het mbo ervaring hebben met TOS en welke ervaring deze docenten hebben.

Methode

In dit onderzoek is een combinatie van kwantitatief en kwalitatief onderzoek gebruikt. Het kwantitatief onderzoek is uitgevoerd met een enquête om inzicht te krijgen in *hoeveel* docenten Nederlands in het mbo ervaring hebben met TOS en met *hoeveel* studenten met TOS ze ervaring hebben. Het kwalitatief onderzoek werd gedaan met interviews en was gericht op *ervaringen* van docenten Nederlands in het mbo met TOS. De resultaten van de enquête zijn uitgedrukt in aantallen en percentages. De interviews zijn getranscribeerd en gecodeerd, waarbij overkoepelden thema's gevonden zijn.

Resultaten

De enquête is ingevuld door 198 docenten Nederlands en 9 docenten deden mee aan een interview. Uit de enquête en interviews blijkt dat 71% van de docenten uit dit onderzoek bekend is met de term TOS. 50% had ervaring met een student met TOS in de klas. TOS komt volgens docenten gemiddeld bij één student in de klas voor, docenten passen hun lesprogramma niet speciaal aan, wel bieden ze meer individuele begeleiding. Docenten geven aan dat TOS wel meer in het programma van de initiële opleiding en in nascholing mag.

Discussie

Uit dit onderzoek kan worden geconcludeerd dat TOS nog niet bij alle docenten Nederlands in het mbo bekend is. Door de onbekendheid, worden studenten met TOS niet altijd herkend in de klas. Ook weten niet alle docenten hoe een student met TOS optimaal te begeleiden. Dit geeft direct de urgentie aan waarom TOS meer onder de aandacht gebracht mag worden bij docenten in het mbo. Het aantal docenten Nederlands met ervaring met een student met TOS ligt lager dan verwacht mag worden op basis van de prevalentiecijfers in de literatuur. Vervolgonderzoek kan gericht worden op een verklaring voor dit verschil.

Kernwoorden

TOS, docenten Nederlands, middelbaar beroepsonderwijs (mbo)

Abstract

Introduction

Teachers of Dutch in secondary vocational education (MBO) increasingly have to deal with students with developmental language disorders (DLD). In vocational education, DLD is often unknown, so students with DLD are not always noticed, while DLD is the most common problem in education. It is relevant for speech therapists to know how secondary vocational education deals with DLD and where obstacles can be expected, because speech therapists are not directly involved with students with DLD. This study mapped out how many teachers of Dutch in MBO have experience with DLD and what experience they have.

Method

A combination of quantitative and qualitative research was used in this study. The quantitative research was conducted with a survey to gain insight into how many teachers in MBO have experience with DLD and how many students with DLD they have experience with. The qualitative research was done with interviews and focused on teachers' experiences with DLD. The results of the survey were expressed in numbers and percentages. The interviews were transcribed and coded, finding overarching themes.

Results

The survey was completed by 198 teachers of Dutch and 9 teachers participated in an interview. The survey and interviews revealed that 71% of the teachers in this study were familiar with the term DLD. 50% had experience with a student with DLD in the classroom. According to teachers, DLD occurs on average in one student in the classroom, teachers do not specially adjust their curriculum, but they do offer more individual guidance. Teachers indicate that DLD should be included more in the program of the initial training and in in-service training.

Discussion

From this study it can be concluded that DLD is not yet known by all teachers of Dutch in secondary vocational education. Because of this lack of knowledge, students with DLD are not always recognized in the classroom. Also not all teachers know how to support a student with DLD optimally. This indicates the urgency why DLD should be brought to the attention of teachers in secondary vocational education. The number of teachers of Dutch with experience with a student with DLD is lower than might be expected based on the prevalence figures in literature. Follow-up research can be aimed at an explanation for this difference.

Keywords:

developmental language disorder (DLD), teachers of Dutch, secondary vocational education (MBO)

CASUS

Nienke is docent Nederlands op een school voor middelbaar beroepsonderwijs (mbo). Ze beoordeelt het examen Nederlands *schrijven* van mbo-student Harold. Nienke worstelt met de beoordeling: zinnen zijn onvolledig, werkwoordsvormen kloppen niet, Harold herhaalt vaak bepaalde woorden en bovenal: er zit totaal geen samenhang in zijn verhaal.

Na het beoordelen van twee teksten vraagt Nienke zich ernstig af welk verhaal ze heeft gelezen. Ging het nu over werk in een winkel of toch Harold's oma met het kleine hondje waarmee hij regelmatig wandelt in het park? Nienke staart naar het beoordelingsformulier en vraagt zich af hoe ze dit nu moet beoordelen. Over Harold is verder niets bekend; geen taalproblemen, ontwikkelingsstoornissen of andere kenmerken. Nienke vraagt Harold daarom zelf waarom het examen zo problematisch gemaakt is. Wat blijkt: Harold heeft lang geleden gehoord dat hij TOS heeft.

Nienke besluit de beoordeling te bespreken met een collega. Ook gaat ze informatie verzamelen over TOS, omdat ze hier nog niet eerder van gehoord heeft.

In het kader van Passend Onderwijs krijgen docenten in het middelbaar beroepsonderwijs (mbo) steeds vaker te maken met studenten die een hulpvraag hebben op het gebied van taal en communicatie als gevolg van onder andere een taalontwikkelingsstoornis (TOS). TOS is “een neurocognitieve ontwikkelingsstoornis in het verwerven van taal” die vaker voorkomt bij jongens dan bij meisjes (Isarin, 2016, p.4). Adolescenten met TOS ervaren moeilijkheden in alle aspecten van de gesproken en geschreven taal: de morfosyntaxis, semantiek, pragmatiek en informatieverwerking (Gerrits, Beers, Bruinsma & Singer, 2017). Onderzoek naar de e-mails van adolescenten met TOS wees bijvoorbeeld uit dat zij bij het schrijven meer spelfouten maken dan leeftijdgenoten (Conti-Ramsden, Durkin & Walker, 2012). Gerrits en anderen (2017) beschrijven ook dat problemen met lezen en spellen bij iemand met TOS vanaf jonge leeftijd doorwerken tot in de adolescentie, waarbij vooral leesbegrip in de adolescentie problemen geeft. Studenten met TOS kunnen problemen ondervinden in hun schoolloopbaan (De Waal-Borgers, 2020). Zo blijken adolescenten met TOS het moeilijk te hebben tijdens het voortgezet onderwijs, ook blijkt het opleidingsniveau lager dan dat van normaal ontwikkelende leeftijdgenoten (Durkin, Simkin, Knox, & Conti-Ramsden, 2009). Isarin (2017) stelt dat bij 40 tot 60 procent van de jongeren met TOS, sociaal-emotionele problemen en/of gedragsproblemen voorkomen. Deze problemen zijn nauw verwant aan taal en komen in of net na de adolescentie vaak tot uiting (Gerrits e.a., 2017).

Kennis van het sociale en emotionele gedrag van adolescenten met TOS, biedt docenten informatie over problemen en behoeften van hun studenten met TOS (Conti-Ramsden, Mok, Pickles, & Durkin, 2013). Uit het sectorrapport mbo blijkt dat er een gebrek is aan kennis van dergelijke beperkingen bij de docenten (Eimers en Kennis, 2018). Volgens Sanders (2019) is in het mbo de term TOS vaak nog onbekend, waardoor studenten met een TOS niet altijd worden opgemerkt. Maar vooral het herkennen van TOS in de adolescentie blijkt lastig, omdat er geen eenduidig beeld bestaat van de talige kenmerken van een jongere met TOS en er veel individuele verschillen zijn volgens Gerrits e.a. (2017). Logopedisten vormen de primaire behandelaars van TOS en zijn betrokken bij signalering, diagnostiek, behandeling en begeleiding van jongeren met TOS (NVLF, 2017). Logopedisten hebben echter geen direct contact met docenten in het mbo, omdat studenten met TOS in de adolescentieleeftijd veelal geen directe therapie meer ontvangen voor TOS, waardoor de logopedist

geen actieve rol speelt in de begeleiding van studenten met TOS. Bij deze leeftijdsgroep geven logopedisten vooral, mits ze actief betrokken zijn, advies aan de betrokken ambulant begeleider of zorgcoördinator op de school (De Waal-Borgers, 2020).

Hoeveel studenten met de diagnose TOS er zijn in Nederland is onbekend, omdat hiervan geen landelijke registratie is (NVLF, 2017). Uitgaande van een prevalentie van circa 7%, zitten in een klas met dertig studenten ongeveer twee studenten met TOS (NVLF, 2017). Hoewel Attention Deficit Hyperactivity Disorder (ADHD) en Autisme Spectrum Stoornissen (ASS) bekender zijn in het onderwijs, komen deze stoornissen minder frequent voor. ADHD heeft een prevalentie van 5% tegenover 1% ASS (Bishop, 2010; Gerrits, 2014; Tomblin e.a., 1997). Op basis van cijfers van het CBS van 2014 is een schatting gemaakt van het aantal jongeren met TOS, waarbij geschat wordt dat in Nederlands ongeveer 111.550 jongeren met TOS zijn in de leeftijd van 12 tot en met 22 jaar (Isarin, 2016).

TOS staat op plek 1 in de top 3 van logopedische diagnoses voor jongeren in de leeftijd tot 16 jaar, de leeftijd waarop keuzes worden gemaakt of al zijn gemaakt voor vervolgonderwijs (Verberne, Swinkels en Veenhof, 2014). Voor leerlingen van het voortgezet middelbaar beroepsonderwijs (vmbo) en voortgezet speciaal onderwijs (vso) is doorstroom naar het mbo de gebruikelijke route voor het behalen van een diploma (Koopman en Ledoux, 2018). Wanneer de student zich inschrijft op het mbo, wordt een onderwijsovereenkomst afgesloten tussen de school en de student, waarbij afspraken over extra ondersteuning worden vastgelegd in een handelingsplan (MBO Raad, 2019). Hieruit moet blijken welke ondersteuning de student nodig heeft, zodat de student voor bijvoorbeeld de mbo-examens Nederlands in aanmerking komt voor tijdverlenging en/of spraaksynthese (College voor Toetsen en Examens, 2020).

Afspraken op het gebied van extra ondersteuning bij onder andere TOS, worden lang niet altijd nagekomen (NVA, 2018), zelfs niet als ze zijn opgenomen in de onderwijsovereenkomst. De Inspectie van het Onderwijs (2011) heeft vastgesteld dat mbo-scholen vaak wel werken met handelingsplannen, maar dat die handelingsplannen zelden handelingsgerichte aanwijzingen bevatten. Bovendien stelde de Inspectie vast dat de meeste docenten niet actief kennisnemen van handelingsplannen, omdat er weinig tot geen operationele informatie in staat. Daardoor weten docenten niet goed hoe ze in specifieke situaties moeten optreden. Door de grotere groepen in het mbo en het hoge aantal klassen per docent, ligt de focus op de gemiddelde student en is er minder aandacht voor differentiatie (ITTA, 2017).

Het mbo leidt op tot een beroep, waarbij beheersing van de Nederlandse taal onmisbaar is vanwege de essentie van taal in het dagelijks leven (MBO Raad, 2020). Voor mbo-studenten gelden daarom taaleisen voor het behalen van een diploma. In het onderwijs is niet altijd voldoende bewustzijn aanwezig dat talige situaties waarmee de student met TOS te maken krijgt, in de loop van de opleiding steeds abstracter en complexer worden (Gerrits e.a., 2017). Gerrits (2017) geeft daarbij als voorbeeld dat informatie vaker wordt aangeboden zonder visuele ondersteuning, dat er meer nadruk ligt op schriftelijke vaardigheden en het abstracte vermogen (argumenteren, discussiëren, een mening formuleren of verbanden leggen).

Eigenschappen van docenten, zoals deskundigheid en verantwoordelijkheidsgevoel, spelen ook een rol in het onderwijs van jongeren met TOS. Een kwart van de docenten voelt zich onvoldoende competent om leerlingen met specifieke onderwijsbehoeften op passende wijze te bedienen (Smeets, Ledoux, Regtvoort, Felix, & Mol Lous, 2015). Docenten met een grote mate van verantwoordelijkheidsgevoel behalen doorgaans betere resultaten met leerlingen die een specifieke onderwijsbehoefte hebben (Jordan, Schwartz, & McGhie-Richmond, 2009). Dit verschil in verantwoordelijkheidsgevoel uit zich onder meer in het aantal aanpassingen dat een docent maakt in de klas (Avramidis & Norwich, 2002). Of docenten in het mbo zich competent en verantwoordelijk

voelen voor studenten met TOS, is onbekend. Evenals het aantal aanpassingen dat een mbo-docent maakt.

Logopedisten adviseren niet bij handelingsplannen van studenten met TOS, aangezien ze veelal geen directe rol spelen in de begeleiding van mbo-studenten met TOS. Voor logopedisten is het daarom relevant te weten hoe verschillende onderwijssectoren, zoals het mbo, omgaan met TOS en waar mogelijk obstakels te verwachten zijn. Zo kan kennis van deze obstakels meegenomen worden in de therapeutische behandeling van jongeren die mogelijk op latere leeftijd in het mbo terecht komen.

De vraagstelling die centraal staat in dit onderzoek is: *“Welke ervaringen hebben docenten Nederlands in het middelbaar beroepsonderwijs (mbo) met studenten met een taalontwikkelingsstoornis?”*

Methode

In dit onderzoek is een combinatie van kwantitatief en kwalitatief onderzoek gebruikt. Het kwantitatief onderzoek is uitgevoerd met een enquête en het kwalitatief onderzoek werd gedaan met interviews. Het doel van de enquête was om inzicht te krijgen in *hoeveel* docenten in het mbo ervaring hebben met TOS en met *hoeveel* studenten met TOS ze ervaring hebben. De interviews waren gericht op *ervaringen* met TOS van docenten in het mbo om tot diepere inzichten te komen.

Onderzoekspopulatie

Het onderzoek richtte zich op docenten Nederlands in het mbo. Om docenten in heel Nederland te werven, is een oproep geplaatst op sociale media in twee besloten groepen voor docenten: *Leraar Nederlands* en *Docent mbo*. Per e-mail zijn 50 mbo-instellingen in alle regio's van Nederland (Noord, Midden en Zuid) benaderd. Voor deze regio's is de indeling schoolvakanties van de Rijksoverheid gebruikt (Ministerie van Algemene Zaken, 2020). Benaderd waren onderwijsinstellingen waarvan een e-mailadres openbaar was. Bij het werven van docenten voor de enquête was sprake van zelfselectie, omdat docenten die in de doelgroep van het onderzoek vielen zichzelf konden opgeven (Verhoeven, 2018).

In dit onderzoek was het niet relevant of deelnemende docenten een onderwijsbevoegdheid hadden tot leraar Nederlands, want in het mbo is de regeling voor onderwijsbevoegdheden afgeschaft, waardoor de koppeling tussen diploma en vak is losgelaten (DUO, 2018). In Tabel 1 zijn de in- en exclusiecriteria opgenomen.

Tabel 1: In- en exclusiecriteria docenten.

Inclusiecriteria	Exclusiecriteria
Docenten die lesgeven in het vak Nederlands binnen het mbo.	Docenten die lesgeven in het mbo, maar niet in het vak Nederlands.
Docenten die les hebben gegeven in het vak Nederlands binnen het mbo.	Docenten die lesgeven in het vak Nederlands binnen het mbo, maar waar bij studenten andere problematiek speelt dan TOS. (Dit criterium was alleen van toepassing op docenten die deelnamen aan verdiepende interviews, niet op docenten die de enquête invulden.)
Leraren in opleiding (Lio's), met stage-ervaring in het vak Nederlands binnen het mbo.	
Ervaring met een student met TOS. (Dit criterium was alleen van toepassing op docenten die deelnamen aan verdiepende interviews, niet op docenten die de enquête invulden.)	

Dataverzameling

Data is verzameld met behulp van een enquête en verdiepende interviews. De eerste vraag van de enquête en het interview betrof een screeningsvraag, om te bepalen of de docent binnen de doelgroep

van docenten Nederlands in het mbo viel. De laatste vraag van zowel de enquête als het interview, was een open vraag om ruimte te bieden voor onbesproken topics (Baarda, 2019).

Enquête

De enquête is online afgenomen, zodat de docent deze op eigen gekozen tijd en plaats kon invullen zonder directe interactie met de onderzoeker (Baarda, 2019). In de enquête is gevraagd of de docent dacht te weten wat de diagnose TOS betekent en met hoeveel studenten met TOS de docent ervaring had. Ook bevatte de enquête de vraag of de docent open stond voor een verdiepend interview. Zodra voldoende docenten geworven waren voor interviews, is deze vraag uit de enquête gehaald. De enquête stond twee maanden open. De enquête bestond voornamelijk uit gesloten vragen en is afgenomen met Enalyzer (Professional). Bij vragen waarbij meer antwoordcategorieën mogelijk waren dan voorzien, werden halfopen vragen gesteld. Bij die vragen was de optie 'Anders, namelijk:' toegevoegd.

Interviews

De interviews zijn uitgevoerd met behulp van een vragenlijst met open en gesloten vragen, gebaseerd op literatuur over TOS bij adolescenten. De vragen gingen over vier topics: bekendheid van docenten Nederlands in het mbo met TOS; ervaringen van docenten met studenten met TOS in de klas; omgang van docenten met studenten met TOS; betrokken collega's en disciplines bij studenten met TOS. Bij elk topic zijn verschillende deelvragen gesteld (subtopics). Zo is doorgevraagd naar de wijze waarop de docenten handelden bij de studenten met TOS; wat voor gedrag en talige signalen ze constateerden en wat voor aanpassingen ze deden in lessen en in de manier van begeleiden. De interviews zijn online afgenomen met Microsoft Teams (versie 1.0) en duurden gemiddeld vijftientwintig minuten. De interviews zijn vastgelegd via de opnamefunctie in Teams. Interviews vormen een goed instrument om inzichtelijk te maken wat voor kennis mensen hebben, wat mensen voelen en denken (Baarda, 2018).

Proefenquête en -interview

Voorafgaand aan het onderzoek zijn een proefenquête via Enalyzer (Professional) en een proefinterview via Microsoft Teams (versie 1.0) gedaan, waarmee de vragen zijn getest bij drie personen. Na deze testen bleek het niet nodig aanpassingen door te voeren in de enquête of interviews.

Data-analyse

De resultaten van de enquête zijn gekwantificeerd binnen Enalyzer (Professional), waarbij de respons in aantallen is uitgedrukt en omgerekend is tot percentages. De interviews zijn woordelijk getranscribeerd met behulp van Atlas.ti (Cloud). De transcripten zijn vervolgens open gecodeerd, waarbij codes zijn gegeven aan verschillende uitspraken van docenten. Daarna is axiaal gecodeerd, waarbij de codes met elkaar zijn vergeleken. De laatste stap was selectief coderen, waarbij overkoepelende thema's gevonden zijn (Baarda, 2018).

Ethische aspecten

In dit onderzoek is verantwoord omgegaan met gegevens van onderwijsinstellingen, namen van docenten en namen van studenten. Verzamelde gegevens, zoals e-mailadressen die zijn gebruikt voor het verzenden van vragenlijsten en opnames van interviews, zijn direct na afronding van het onderzoek verwijderd. E-mailadressen zijn uitsluitend gebruikt voor communicatie met docenten over de enquête, interviews en onderzoeksresultaten. Alle gegevens zijn anoniem verwerkt.

De enquête is anoniem afgenomen, docenten hoefden nergens onvrijwillig persoonlijke gegevens in te vullen. Docenten kregen in het startscherm van de enquête informatie over de

verwerking van gegevens en bescherming van privacygevoelige informatie. Door de enquête te starten, gingen ze automatisch akkoord met het gebruik van verzamelde gegevens. Docenten die deelnamen aan het interview zijn via een informatiebrief en toestemmingsformulier geïnformeerd over het doel en de afname van het interview en de verwerking van gegevens. Alle docenten gaven schriftelijk toestemming voor het verwerken van verzamelde informatie. Opnames van interviews zijn na afronding van het onderzoek verwijderd.

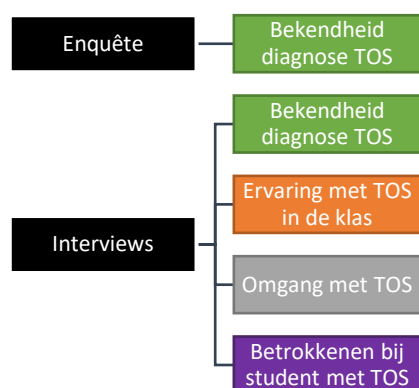
Resultaten

De enquête is ingevuld door 219 docenten, 21 docenten verzorgden geen Nederlands binnen het mbo, wat resulteerde in een onderzoekspopulatie van 198 docenten (n=198). Daarnaast zijn 11 verdiepende interviews afgenomen, waarvan 2 interviews zijn geëxcludeerd omdat de docenten een ander beeld van TOS hadden. Dat resulteerde in 9 interviews (n=9), waarvan 8 interviews met docenten Nederlands en 1 interview met een docent in opleiding. In Tabel 2 staat een overzicht van geanalyseerde interviews met informatie over geïnterviewde docenten en de regio's waar deze docenten werkzaam waren. Om anonimiteit van de data te waarborgen, wordt vanaf nu gesproken over D (docent) met een volgnummer.

Tabel 2. Overzicht van geanalyseerde interviews met gegevens over geïnterviewde docenten.

Volg-nummer	Docent voor het vak Nederlands in mbo	Ervaring met een student met TOS	Regio waar docent werkzaam was
D1	Ja	Ja	Zuid
D2	Ja	Ja	Noord
D3	Ja	Ja	Noord
D4	Ja	Ja	Noord
D5	Ja	Ja	Noord / Midden
D6	Lio, met stage-ervaring	Ja	Noord
D7	Ja	Ja	Midden
D8	Ja	Ja	Midden / Zuid
D9	Ja	Ja	Noord

Resultaten van de enquête en interviews hebben geleid tot informatie over de vier uitgevraagde topics. Daarbij is informatie over het eerste topic, bekendheid van docenten Nederlands in het mbo met TOS, verzameld met zowel de enquête als de verdiepende interviews. Informatie over de andere topics is verzameld met interviews. De analyse van de enquête en interviews is uitgewerkt in Figuur 1. De topics worden hieronder beschreven en toegelicht met percentages uit de enquête en citaten van docenten.

Figuur 1.
Analyse van de enquête en interviews met de vier uitgevraagde topics.

Bekendheid van docenten Nederlands mbo met TOS

De resultaten van de enquête en interviews gaven informatie over de bekendheid van docenten met TOS en de prevalentie van TOS in hun klassen. Uit de enquête blijkt dat 140 van de 198 docenten (71%) volgens eigen zeggen bekend zijn met TOS. 99 van de 198 docenten (50%) gaven aan ervaring te hebben met een student met TOS. In Tabel 3 is te zien met hoeveel studenten met TOS per klas de docenten te maken hadden. De meeste docenten hebben met gemiddeld minder dan één student met TOS per klas te maken gehad. Van elf docenten kwamen open antwoorden over het aantal studenten met TOS. Daarbij lag het aantal studenten met TOS lager dan de gegeven antwoordmogelijkheden in de vraag, zoals: één student per drie jaar, of ooit één student.

Tabel 3. Prevalentie TOS in klassen van docenten Nederlands mbo.

Aantal studenten met TOS in klassen van docenten NL mbo	Aantal docenten
Minder dan 1	54
1	19
2	6
3	6
Anders	11
Totaal	96

De bekendheid van TOS kwam in de interviews ook ter sprake.

“Ik had op een zeker moment een student met TOS, waarvan ik niet wist wat TOS was, dus ben ik de afkorting maar eens op gaan zoeken.” (D2)

“Maar daarna heb ik het eigenlijk nooit meer bij de hand gehad. Dat was ook gek, want daarna was het ook niet echt levend in mijn gedachten of in mijn dagelijkse werk.” (D3)

De prevalentie van TOS lag in de klassen van de geïnterviewde docenten ook lager, net als bij de enquête.

“Ik werk 5 jaar nu hier. En ik ben nu de tweede tegengekomen.” (D2)

“Ik kende het eigenlijk helemaal niet. Tot ik vorig jaar ineens twee jongens in mijn klas kreeg . . . die dat predicaat hadden.” (D9)

Onduidelijkheid definitie TOS

In de resultaten van de enquête kwam onduidelijkheid over de definitie van TOS naar voren. Een aantal docenten twijfelde of andere taalproblemen onder TOS vallen. Zo werden dyslexie, stotteren, articulatieproblemen, lees- en woordenschatproblemen en doofheid genoemd. Sommige docenten gaven aan niet goed te weten wat TOS is.

“Het is dat ik zelf een dochter heb met TOS, anders had ik niet geweten wat het betekent.”

“Lastig om te zeggen of ik hier ervaring mee heb, omdat ik niet goed weet wat het is.”

“Ik heb gegoogeld, want ik dacht dat dyslexie er onder zou vallen. Het blijkt toch iets anders te zijn.”

“Met leerlingen die stotteren heb ik wel ervaring; is dat ook TOS?”

“Ik heb veel studenten die moeilijk lezen, een kleine woordenschat hebben, niet goed articuleren.. maar of dit onder TOS valt weet ik niet.”

Ook in de interviews kwam onduidelijkheid over TOS ter sprake. Zo vertelden enkele docenten over verwarring met kenmerken die bij andere problematiek horen.

“... je weet dat er veel leerlingen moeten zijn, maar ik zie ze niet. . . daardoor is het voor mij als docent niet duidelijk. Is dit gewoon een student die niet wil? Een student die het niet kan? Student die het niveau niet heeft? Of TOS? Of is het een dyslect. . . ?” (D2)

Scholing en bijscholing over TOS

In de verdiepende interviews is met de docenten besproken of ze (bij)scholing hebben genoten op het gebied van TOS, via de lerarenopleiding of cursussen en studiedagen op school. Van de negen docenten die zijn geïnterviewd, gaven acht docenten aan dat er binnen de opleiding tot docent geen aandacht was voor TOS.

“Ik ben het in mijn opleiding nooit tegen gekomen. Het wordt tijd dat daar iets verandert.” (D6)

Docenten vertelden dat op studiedagen aandacht vaak uit gaat naar andere problematiek dan TOS.

“Er is wel over autismevormen gesproken, en over mensen met een auditieve handicap, die doof zijn. Maar TOS is toen niet echt aan de orde gekomen.” (D4)

“We hebben wel vaak trainingen gehad over bepaalde stickertjes . . . het komt erin en het vliegt weer weg als je zo’n student niet bij je hebt.” (D5)

De meeste docenten gaven aan het eind van de interviews een positief antwoord op de vraag of zij nog iets zouden willen leren over TOS. Een aantal docenten gaf daarbij grenzen en behoeften aan.

“Ja. . . Ik denk dat ik maar een heel klein stukje ervan ken en herken.” (D1)

“Er is andere problematiek waar ik vaker mee te maken heb. Anderzijds, als er echt zo veel studenten zijn met TOS, dan is het misschien wel functioneel.” (D2)

“Ik zou betere tools willen hebben van: hoe pak je het aan, en waar kan je echt op letten.” (D4)

“Dat vind ik een lastige vraag Ik ben natuurlijk docent . . . en ik ben geen welzijnswerker.” (D5)

“Dit heeft wel echt betrekking op taal en je moet het toch minimaal kunnen herkennen. . . het is wel je verantwoordelijkheid.” (D6)

Ervaringen van docenten met studenten met TOS in de klas

De ervaringen van docenten die studenten met TOS in de klas hadden, gaven informatie over gedrag, talige signalen en verwachte problemen door TOS.

Gedrag

De docenten signaleerden divers gedrag bij studenten dat ze toewezen aan TOS. De docenten noemden: terugtrekken / niet aanwezig lijken; opdrachten niet goed begrijpen; geen vragen stellen; geen interactie met klasgenoten en wegstijven / vermijden.

In de interviews gaven de docenten verschillende voorbeelden bij het gesignaleerde gedrag.

“Ik merk het bij het kijken, het wegstijven, het proberen te mijden, het nerveus worden bij het eerste gesprekje...” (D1)

“Juist terugtrekken, wat meer in zichzelf zijn en zeker ook bij het oefenen van gesprekken voeren en dergelijk, presentaties . . . dan het liefst niet aanwezig zijn.” (D3)

“Blijven hangen, zeker nu bij de online lessen. Als ik zeg: zijn er nog vragen? . . . dan blijft ze gewoon even hangen . . . om even te kletsen. Of om toch nog even wat vragen te stellen. Om toch nog even duidelijker te krijgen wat . . . ze moet doen.” (D7)

Talige signalen

De docenten vertelden over talige signalen die ze toewezen aan TOS bij studenten. In Tabel 4 is opgenomen welke talige signalen genoemd zijn. Daarbij is aangegeven bij welk taaldomein het voorkwam.

Tabel 4. Talige signalen toegewezen aan TOS door docenten Nederlands mbo.

Talige signalen	Taaldomein
Problemen met verwoorden	Spreken, Gesprekken Voeren en Schrijven
Moeite met tekstbegrip	Lezen en luisteren
Problemen met woordenschat	Lezen en luisteren

Docenten gaven in de interviews diverse voorbeelden bij genoemde signalen.

“Vooral voor tekstbegrip en het durven aanvlagen van een dik boek. Dat hinderde hem echt.”

(D4)

“Deze student liet ik een opdracht inleveren en . . . toen zag ik zinnen. . . . En hij maakte zijn zinnen niet af. Dus bij hem zat het vooral in de structuur van de zinnen.” (D6)

“Samenhang, dat is natuurlijk bagger. Dit stukje staat hier, en dat stukje staat daar.” (D7)

Verwachte problemen door TOS

De docenten noemden meerdere punten waarbij ze problemen verwachtten bij studenten met TOS. Docenten noemden vooral problemen voor de student met TOS. Alle docenten noemden de gevolgen van TOS voor het toekomstige beroep van de student of het leven in onze maatschappij. Daarbij gaven de docenten aan dat ze meer problemen verwachten naarmate het beroep meer communicatie eist van de student. Ook werden problemen genoemd die betrekking hebben op leerprestaties. Naast deze problemen voor de studenten, noemden enkele docenten ook problemen voor de docent. Deze problemen hadden vooral betrekking op de begeleiding van de student met TOS, maar ook de zoektocht naar begeleidingsmogelijkheden in situaties waarin alleen sprake is van een vermoeden van TOS. In Tabel 5 is een opsomming gegeven van problemen die genoemd werden door de docenten. Daarbij is vermeld welke problemen verwacht werden voor de docent en welke voor de student met TOS.

Tabel 5. Verwachte problemen door TOS volgens docenten Nederlands mbo.

Problemen voor de student met TOS	Problemen voor de docent
Uitval bij examens	Onduidelijkheid over inzet hulpmiddelen bij examens
Opleidingsniveau moeten staken	Onvoldoende aandacht voor student door grote klassen
Onderpresteren / te snel tevreden zijn met resultaat	Contact met student verliezen door afstandsonderwijs vanwege Corona
Bij communicatieve situaties in het toekomstig beroep of in de maatschappij	Onduidelijkheid over juiste handelingswijze bij vermoeden van TOS, maar zonder diagnose
Negatieve reacties krijgen uit directe omgeving	

Docenten gaven in de interviews diverse voorbeelden bij bovenstaande problemen.

“Omdat het natuurlijk niet een kwestie is van. . . dan ronden we de examens af en dan ben je klaar met Nederlands. Zij moeten zich ook gewoon staande kunnen houden in de maatschappij en dat is natuurlijk gewoon taal.” (D1)

“Qua handigheid, het repareren van een laptop of telefoon, of iets regelen, dat kon hij wel. Maar je zit ook al richting helpdeskmedewerker, moet je ook veel met klanten omgaan. En dan had hij ook moeite om dat weer te verwoorden op papier of in spraak. . . (D4)

“Ik denk dat je haar bijna niet moet vragen om een werkbond in te vullen bijvoorbeeld. . . . Als ze met een klant in gesprek is hoort ze het wel, maar je zou haar bijna niet kunnen vragen om een samenvatting te geven naar die klant toe.” (D7)

Omgang van docenten met studenten met TOS

Alle docenten maakten aanpassingen in het onderwijs voor studenten met TOS. Docenten gaven informatie over aanpassingen in de lessen (lesprogramma, toetsen en instructie) en begeleidingsvorm. In Tabel 6 is te zien welke aanpassingen werden genoemd.

Tabel 6. Aanpassingen van docenten Nederlands mbo bij studenten met TOS.

Aanpassing in lessen	Aanpassing in begeleidingsvorm
Aangepaste toetsen en examens	Meer individuele aandacht
Aangepaste instructie (extra uitleg, visualisatie, takenkaart)	Opdrachten samen doornemen met student
	Voortgang vaker controleren

Alle docenten gaven aan geen aanpassingen te doen in de het lesprogramma.

“In de reguliere lessen is dat op dit moment eigenlijk heel lastig, omdat. . . daar gewoon heel weinig tijd voor is.” (D1)

“Ze gaan gewoon mee in het gewone programma.” (D2)

Een aantal docenten vertelde aanpassingen te doen in toetsen.

“Ik heb toevallig een leestoets gehad vorige week, en dan denk ik: oh.. het was dus op papier, zonder voorleesfunctie. Dus dan zeg ik: weet je, maak maar een andere toets met voorleesfunctie.” (D10)

De meeste docenten pasten de instructie niet speciaal aan voor studenten met TOS, een enkele docent deed dat wel.

“Nee, instructies . . . daar heb ik verder niets aan aangepast.” (D5)

“Ik probeer dingen visueel te maken tijdens de uitleg.” (D9)

Alle docenten vertelden dat ze extra individuele aandacht gaven aan een student met TOS. Daarbij noemden bijna alle docenten dat ze niet altijd de aandacht bieden die ze zouden willen, vanwege beperkte tijd. Eén van de negen docenten gaf aan extra tijd te ontvangen voor begeleiding van een student met TOS.

“En ik heb het toen niet voorgezegd, maar heb hem wel gestructureerd door de opdracht heen laten lopen. We hebben samen de opdracht bekeken.” (D3)

“. . . bij de verwerking van de opdrachten is het zo dat ik dan vaak even naar ze toe ga om te vragen of het lukt.” (D10)

“Extra tijd voor de studenten en ook dat ik op mijn taakuren extra tijd kreeg om hem te begeleiden. Dan heb je wel wat minder werkdruk.” (D4)

Twee docenten vertelden over hun handelingsverlegenheid bij een student met TOS. Daarbij gaf één

docent niet te weten hoe te handelen, terwijl de andere docent vertelde dat een student met TOS eigenlijk beter presteerde dan studenten zonder TOS.

"Ik heb geen idee hoe ik zo iemand kan begeleiden, zodat 'ie stappen maakt. (...) Wat dat betreft was ik wel handelingsverlegen." (D6)

"Maar zij was eigenlijk beter dan alle andere niveau 2 studenten, en toch had zij TOS. En zij kreeg dus extra aandacht, terwijl ik wel es dacht: je bent een van de betere studenten." (D3)

Betrokken collega's en disciplines bij studenten met TOS

Bij ervaringen van de docenten met informatieoverdracht over de TOS en samenwerking met anderen, kwam naar voren hoe de docenten Nederlands hun informatie kregen over de TOS en van wie. Ze blijken daarbij afhankelijk van het leerlingvolgsysteem of een overdracht vanuit een begeleider of de student. Wat betreft samenwerking waren alle docenten bekend met de inzet van externe disciplines. De docenten hadden wisselende ervaringen met collega's binnen de school die betrokken waren bij de studenten met TOS.

Informatieoverdracht bij TOS

De docenten vertelden over de manier waarop ze geïnformeerd werden over TOS. Zeven docenten werden geïnformeerd. Vier docenten gaven aan zélf informatie te moeten achterhalen en één docent werd niet geïnformeerd. Informatie, gekregen of zelf gehaald, kwam van de student met TOS zelf, een interne of externe deskundige of de studietoelichting / slb'er.

Docenten die geïnformeerd werden door iemand, noemden vaak de studietoelichting of slb'er.

"Daarover ben ik ingelicht door hun begeleider." (D8)

Docenten die zelf informatie over TOS moesten achterhalen, vertelden bij wie ze de informatie kregen. Sommige docenten benaderden de student met TOS zelf, anderen raadpleegden de studietoelichting of slb'er of een betrokken interne/externe discipline. Eén docent gaf aan dat op school gewerkt werd met een TOS-pas die de student kan laten zien.

"Dat is iets wat ik bespreek . . . op het moment dat ik kennismaak met de leerlingen. (...) Ik weet dat collega's dat niet allemaal doen, omdat we formeel kunnen aanvragen of er een TOS-pas is. . . maar dan loop je een heleboel informatie mis." (D1)

"Moet ik zelf, vind ik, ergens vandaan halen. Dat staat . . . in het leerlingvolgsysteem. En daar kan ik het dus ook wel vinden. Waar ik het verder dan wel hoor is als er studentbesprekingen zijn en de korte lijnen met de slb'ers, waar ik dan zelf af en toe wel een beetje peil als ik denk dat er wat aan de hand is. . . ." (D7)

"De deskundige die vertelde: ik loop even de studenten door en hij . . . heeft een taalontwikkelingsstoornis, en hij ook. Nou, daar moet je het dan mee doen. Dus ik heb wel even opgezocht en ik denk: ja, en nu? Moet ik daar iets mee?" (D9)

De docent die niet werd geïnformeerd, vertelde hoe dat verliep. Daarbij werd toegevoegd waarom informatie over TOS niet verteld werd.

"Het was mij bij beide niet verteld. Bij die eerste student heb ik denk ik bij wel een half jaar les gegeven, en toen kwam ik er pas achter dat hij TOS heeft. En bij die tweede student, toen . . . heb ik de coach gesproken en die zei: ja inderdaad. Maar het werd mij dus niet verteld van tevoren. (...) Omdat ze eigenlijk niet wisten wat ze ermee aan moesten en er eigenlijk ook nog nooit van gehoord hadden." (D6)

Samenwerking bij TOS

De docenten noemden verschillende disciplines binnen én buiten de school waarmee samengewerkt werd bij studenten met TOS. Docenten noemden als interne disciplines: orthopedagoog, psycholoog, trajectcoach, teamdeskundige en specialist passend onderwijs, naast directe collega's. De aanwezige interne disciplines verschilden per onderwijsinstelling. Alle docenten noemden als extern begeleider een ambulant begeleider of TOS-specialist vanuit een externe instelling. Een aantal docenten noemde ook nog betrokkenheid van ouders en stagebedrijf.

Over samenwerking met directe collega's deelden docenten wisselende ervaringen. Sommige docenten spraken over gezamenlijke afspraken en veel onderling overleg. Andere docenten spraken over geen tot weinig communicatie met collega's en lage betrokkenheid bij TOS.

"... bij technische vakken, dat zijn nieuwe woorden. . . is het juist voor deze student lastig zich daar iets bij voor te stellen. Dus dan is het ook handig dat de techniekdocenten iets meer weten." (D4)

"... we hebben met elkaar afgesproken dat we eerst gewoon klassikaal vertellen wat de opdracht is. . ." (D5)

"We hebben wel overleg, zeker. . . Alleen hoe zij daar mee omgaan, dat weet ik niet." (D8)

"Het is wel per docent verschillend. Er zijn docenten die dat echt heel goed kunnen en ook willen. En er zijn er ook . . . die houden niet zoveel rekening met de individuele student." (D9)

De begeleiding door externe disciplines werd door alle docenten genoemd. Sommige docenten vertelden dat er eenmalig of enkele keren contact was, anderen kregen uitgebreidere steun van de externe deskundige.

"Ik kreeg een boekje, een brochure over TOS." (D3)

"Ook omdat hij meer kennis had, dus ik kon van hem ook veel leren over hoe ik het kon aanpakken. . . Qua taalinzet, geduld en nog een keer navragen, heb ik daar een hoop van opgestoken." (D4)

Twee docenten gaven een kanttekening bij de inzet van externe begeleiding.

"Extra inspanning voor mensen vanaf buiten kan altijd helpen. Ik zit een beetje te twijfelen, want dat is nou uitgerekend iemand die zich dan weer speciaal voelt. En eigenlijk dat niet echt wil." (D7)

"En toen zei ze letterlijk tegen mij: Ik heb al zoveel hulp gehad, zo veel instanties die boven op mijn nek zitten. . . Ik kan me voorstellen dat je op een gegeven moment moe wordt van al die hulp." (D3)

Drie docenten deelden een ervaring over ondersteuning van ouders en het stagebedrijf van studenten.

"Maar zij werd zo door haar thuisfront gecoacht, dat ik kon zien dat het niet meer van haar was en dat maakte de begeleiding wel lastig." (D3)

"Zijn ouders zijn ook heel betrokken, ik heb ook best wel veel contact met zijn ouders en ze begeleiden hem ook vanuit huis heel goed." (D10)

"Hij heeft een hele leuke stage. . . daar hebben ze hem heel goed geholpen. Ze hadden ook een speciale plek voor behoeftige studenten. (...) Hij werd echt gewaardeerd om wat hij kon." (D5)

Discussie

In dit onderzoek is verkend welke ervaringen docenten Nederlands binnen het mbo hebben met TOS. Uit dit onderzoek blijkt dat TOS nog niet bij alle docenten Nederlands in het mbo bekend is. Van de docenten Nederlands in het mbo die deelnamen, gaf 71% aan bekend te zijn met de term TOS en 50% gaf aan daadwerkelijk ervaring te hebben met een student met TOS. TOS komt volgens docenten gemiddeld bij minder dan één student in de klas voor, docenten passen hun lesprogramma niet speciaal aan, wel bieden ze als de tijd het toelaat meer individuele begeleiding. Docenten geven aan dat TOS wel meer in het programma van de initiële opleiding en in nascholing mag.

Dat TOS weinig bekend was bij de docenten Nederlands mbo, sluit aan bij de bevindingen van Eimers en Kennis (2018), die stellen dat er een gebrek is aan kennis van beperkingen zoals TOS. Ook Sanders (2019) stelt dat in het mbo de term TOS vaak nog onbekend is. Het herkennen van TOS in de adolescentie blijkt lastig volgens Gerrits en anderen (2017), maar de geïnterviewde docenten konden allemaal een aantal signalen noemen op het gebied van gedrag en taal op basis van hun ervaringen met studenten met een diagnose TOS. Bij studenten zonder diagnose werden door docenten vergelijkbare signalen waargenomen, maar door het gebrek aan een diagnose wisten docenten niet of de signalen zijn toe te schrijven aan TOS. Ook twijfelden de docenten daarbij over de manier waarop de studenten begeleid kon worden.

TOS komt volgens docenten in dit onderzoek gemiddeld voor bij minder dan één student in de klas, dat is minder dan de geaccepteerde prevalentie van twee in een klas van 30 leerlingen (NVLF, 2017). Daarbij moet worden opgemerkt dat de klassengrootte in het mbo anders is dan in het voortgezet en primair onderwijs, omdat de leerlingleraarratio in het mbo hoger ligt (Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, 2020). Deze ratio lag in 2019 in het mbo op 18 studenten per leraar, in het voortgezet onderwijs was dit 15,2 en in het basisonderwijs 16,1 (Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, 2020). Dus een docent in het mbo heeft gemiddeld meer studenten in de klas, terwijl de prevalentie van het aantal studenten met TOS lager ligt dan verwacht zou worden.

De docenten gaven aan vooral problemen te verwachten bij het uitstroomniveau van studenten, het slagen voor examens Nederlands en prestaties bij opdrachten en schooltaken. De klassengrootte speelt daarbij een rol. Net als online onderwijs, dat actueel is in de situatie met veel onderwijs op afstand door de Coronapandemie. Ook signaleerden sommige docenten negatieve reacties in de omgeving van de studenten vanwege de TOS. Docenten gaven aan bij TOS maatwerk te moeten leveren, omdat uiting van TOS per student verschilt, zoals Gerrits en anderen (2017) ook aangeven.

Wat betreft aanpassingen in lessen en begeleiden, vertelden vrijwel alle docenten geen specifieke aanpassingen te doen in het lesprogramma, terwijl docenten met een hoger verantwoordelijkheidsgevoel vaker aanpassingen maken (Avramidis & Norwich, 2002) en ook betere resultaten halen met leerlingen met een specifieke onderwijsbehoefte (Jordan, Schwartz, & McGhie-Richmond, 2009). Wel passen een paar docenten de instructie aan of ze bieden andere toetsen, bijvoorbeeld met voorleesfunctie. Het merendeel van de docenten gaf vooral meer individuele begeleiding aan studenten met TOS. Dit deden ze in de vorm van één-op-één begeleiding, extra uitleg, opdrachten met de student samen doornemen en vaker het werk van studenten controleren.

De docenten gaven aan dat TOS niet veel aanwezig was in het onderwijsprogramma van lerarenopleidingen en nascholing. Het NRO (2017) stelt dat onderwijs voor leerlingen met TOS positief beïnvloed kan worden door scholing van docenten. Er zou dus meer aandacht mogen komen voor scholing over TOS voor mbo-docenten.

Een sterke kant van dit onderzoek is de onderzoekspopulatie. De enquête is door 198 docenten Nederlands in het mbo ingevuld en geeft waarschijnlijk een betrouwbaar beeld van de bekendheid van TOS onder mbo-docenten Nederlands. De interviews zijn afgenomen bij 9 docenten die werkzaam waren op mbo-scholen in alle regio's van Nederland.

Een kanttekening bij dit onderzoek is een mogelijk vertekend beeld van het aantal docenten dat bekend is met TOS en het aantal docenten dat ervaring heeft met een student met TOS. Tijdens de afnames van de interviews vielen twee docenten af, omdat hun definitie van TOS anders bleek. Mogelijk is dit ook het geval geweest bij docenten die in de enquête aangaven bekendheid te hebben met TOS. Door de onbekendheid van TOS, kan het zijn dat sommige docenten denken iemand met TOS begeleid te hebben, terwijl dit in werkelijkheid misschien geen TOS genoemd mag worden. Zo was bij een aantal docenten twijfel of dyslexie en anderstaligheid bij TOS horen, net als verwarring over doof- of slechthorendheid. Een mogelijke verklaring kan zijn dat er vanuit een overdracht naar het mbo in het dossier van de student TOS staat, omdat de student op een cluster 2 school heeft gezeten waar kinderen met TOS en gehoorproblematiek samen onderwijs volgen (CBS, 2016). Dit geeft direct de urgentie aan waarom TOS meer onder de aandacht gebracht mag worden bij docenten in het mbo. Het begrip TOS is blijkbaar nog niet bekend genoeg om te weten wat er precies wel en niet onder verstaan wordt.

Het aantal docenten Nederlands met ervaring met een student met TOS ligt lager dan verwacht mag worden op basis van de prevalentiecijfers in de literatuur. Vervolgonderzoek kan gericht worden op een verklaring voor dit verschil.

Uit dit onderzoek kan worden geconcludeerd dat TOS nog onvoldoende bekendheid heeft bij docenten Nederlands in het mbo. Door die onbekendheid is het voor docenten Nederlands niet altijd duidelijk hoe ze een student met TOS optimaal kunnen begeleiden, wat voor problemen ze kunnen verwachten en welke aanpassingen ze kunnen en mogen doen. Informatieoverdracht over de TOS en samenwerking met collega's en andere disciplines zijn daarbij van invloed.

Literatuurlijst

- Avramides, E., & Norwich, B. (2002). Teachers' attitudes towards integration/inclusion: A review of the literature. *European Journal of Special Needs Education*, 17, 129–147.
- Baarda, B. (2018). *Basisboek kwalitatief onderzoek. Handleiding voor het opzetten en uitvoeren van kwalitatief onderzoek*. Vierde druk. Noordhoff Uitgevers BV.
- Baarda, B. (2019). *Dit is onderzoek! Handleiding voor kwantitatief en kwalitatief onderzoek*. Derde druk. Noordhoff Uitgevers BV.
- Bishop DVM (2010). Which Neurodevelopmental Disorders Get Researched and Why? *PLOS ONE* 5(11): e15112
- CBS (2016). *Speciale scholen; leerlingen, schooltype, leeftijd 1991-2013*. Geraadpleegd op 15 december 2020, van <https://www.cbs.nl/nl-nl/cijfers/detail/37746sol?q=speciale%20scholen>
- College voor Toetsen en Examens (2020). *Special Needs Special. Centrale Examinering en studenten met een ondersteuningsbehoefte in het mbo 2020*. Geraadpleegd van https://www.examenbladmbo.nl/document/brochure-special-needs-special-5/2020-2021/f=/Special_needs_special_2020-2021.pdf
- Conti-Ramsden, G., Durkin, K., & Walker, A. J. (2012). The messages they send: e-mail use by adolescents with and without a history of specific language impairment (SLI). *International journal of language & communication disorders*, 47(2), 217–228. <https://doi.org/10.1111/j.1460-6984.2011.00096.x>
- Conti-Ramsden, G., Mok, P. L., Pickles, A., & Durkin, K. (2013). Adolescents with a history of specific language impairment (SLI): strengths and difficulties in social, emotional and behavioural functioning. *Research in developmental disabilities*, 34(11), 4161–4169. <https://doi.org/10.1016/j.ridd.2013.08.043>
- DUO (2018). *Handboek Onderwijsbevoegdheden. Onderwijsbevoegdheden. Benoemingsvereisten. Benoembaarheidseisen*. Dienst Uitvoering Onderwijs (DUO), Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. Geraadpleegd van <https://duo.nl/zakelijk/images/handboek-onderwijsbevoegdheden.pdf>
- Durkin, K., Simkin, Z., Knox, E., & Conti-Ramsden, G. (2009). Specific language impairment and school outcomes. II: Educational context, student satisfaction, and post-compulsory progress. *International journal of language & communication disorders*, 44(1), 36–55. <https://doi.org/10.1080/13682820801921510>
- Eimers, T., Kennis, R., (2018) *Evaluatie passend onderwijs. Sectorrapport mbo*. Nijmegen: KBA Nijmegen. Verkregen via <https://evaluatiepassendonderwijs.nl/wp-content/uploads/2018/06/40.-Evaluatie-passend-onderwijs-Sectorrapport-mbo.pdf>
- Elbers, E. (2013). Iedere les een Nederlandse taalles? Taal- en vakonderwijs in het beroepsonderwijs. *Levende Talen Tijdschrift*, 4 (4), p. 14-23.
- Gerrits, E. (2014). *Factsheet Taalontwikkelingsstoornissen*. Lectoraat logopedie. Hogeschool Utrecht.
- Gerrits, E., Beers, M., Bruinsma G. & Singer I. (2017). *Handboek taalontwikkelingsstoornissen* (1ste editie). Bussum, Nederland: Coutinho.
- Inspectie van het Onderwijs (2011). *Aandacht voor kwetsbare studenten in het mbo. Een verkennend onderzoek bij vijftien mbo-opleidingen*. (22PD2011G030). Geraadpleegd van <https://www.onderwijsinspectie.nl/binaries/onderwijsinspectie/documenten/publicaties/2011/12/02/themaonderzoek-aandacht-voor-kwetsbare-studenten-in-het-mbo/aandacht-voor-kwetsbare-studenten-in-het-mbo.pdf>
- Isarin, J. (2016). *Hulpwaaier TOS. Tips en strategieën bij de hand*. Huizen, Nederland: Pica.
- ITTA (2017). *Nederlands in het mbo. De stand van zaken (2017)*. Amsterdam: Stichting Lezen. Verkregen via <https://www.lezen.nl/sites/default/files/Nederlands%20in%20het%20mbo%202017.pdf>

- Jordan, A., Schwartz, E., & McGhie-Richmond, D. (2009). Preparing teachers for inclusive classrooms. *Teaching and Teacher Education*, 25, 535-542.
- Koopman, P.N.J., Ledoux, G. (2018). *Doorstroom naar het mbo en succes in het mbo van jongeren uit praktijkonderwijs, vmbo-b en vso*. Amsterdam: Kohnstamm Instituut. (Rapport 981, projectnummer 20689.06) Geraadpleegd van <https://evaluatiepassendonderwijs.nl/wp-content/uploads/2018/03/31.-Doorstroom-naar-het-mbo-en-succes-in-het-mbo-van-van-jongeren-uit-praktijkonderwijs-vmbo-b-en-vso.pdf>
- MBO Raad (2019). *Servicedocument onderwijsovereenkomst. Informatie en voorbeeld model onderwijsovereenkomst. Vanaf 2019-2020*. Geraadpleegd op oktober 2020, van https://www.mбораad.nl/sites/default/files/publications/servicedocument_onderwijsovereenkomst_2019-2020.def_.pdf
- MBO Raad | Taal en rekenen (2020). Geraadpleegd op oktober 2020, van <https://www.mбораad.nl/themas/taal-en-rekenen>
- Ministerie van Algemene Zaken (2020, 7 december). Regio's schoolvakantie. Geraadpleegd van <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/schoolvakanties/regios-schoolvakantie>
- Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (2020, 17 april). *Aantal studenten in het mbo*. Geraadpleegd van <https://www.onderwijsincijfers.nl/kengetallen/mbo/studenten-mbo/aantallen-studenten-mbo>
- Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (2020, 26 oktober). *Leerlingleraarratio*. Geraadpleegd van <https://www.onderwijsincijfers.nl/kengetallen/onderwijs-algemeen/personeel/leerling-leraar-ratio>
- NRO (oktober 2017) Rapportage TOS in beeld. *TOS in beeld: handvatten voor ondersteuning bij Taalontwikkelingsstoornissen in het regulier en speciaal basisonderwijs*. Geraadpleegd van <https://www.nro.nl/wp-content/uploads/2018/07/405-16-512-010-tos-in-beeld-rapportage.pdf>
- NVA - Ook het mbo moet werk maken van passend onderwijs! (2018, 30 oktober). Geraadpleegd van <https://www.autisme.nl/2018/09/06/ook-het-mbo-moet-werk-maken-van-passend-onderwijs/>
- NVLF (2017). *Richtlijn Logopedie bij taalontwikkelingsstoornissen*. Woerden: Nederlandse Vereniging voor Logopedie en Foniatrie.
- Sanders, B. (2019). *Taalontwikkelingsstoornissen in het voortgezet onderwijs en mbo* (1ste editie). Tiel, België: Lannoo.
- Smeets, E., Ledoux, G., Regtvoort, A., Felix, C., & Mol Lous, A. (2015). *Passende competenties voor passend onderwijs; Onderzoek naar competenties in het basisonderwijs*. Nijmegen: ITS, Radboud Universiteit.
- Tomblin, J.B., Records, N.L., Buckwalter, P., Zhang, E. & O'Brien, M. (1997). Prevalence of Specific language impairment in kindergarten children. *Journal of Speech, Language, and Hearing research*, 40 (6), 1245-1260.
- Verberne L.D.M., Swinkels I.C.S. & Veenhof C. (2014). *Logopedische zorg in kaart gebracht: jaarcijfers 2012 en trendcijfers 2008-2012*. NIVEL. Utrecht.
- Verhoeven, N. (2018). *Wat is onderzoek? : praktijkboek voor methoden en technieken* (Zesde druk). Boom.
- De Waal-Bogers, J. (2020). *Taaldiagnostiek bij kinderen*. Amsterdam: Pearson Benelux.